

yörüngesi için sabit bir referans sistemi meydana getirmiş olmaktadır. Ayın yirmi sekiz menzili oluşturulan bu yıldızlar kuşağı dört mevsim için yedili gruplara ayrılmış ve bunların "menâzilü'l-Şâmiyye" denilen on dördü kuzey menzillerini, "menâzilü'l-Yemeniyye" denilen on dördü de güney menzillerini teşkil etmiştir. Gökkuşbuğunda aynı anda bu yıldızların on dördü gözlemlenebilmektedir. Zira daima biri doğarken rakibi batmakta, dolayısıyla gözlemcinin ufkunda her zaman için yirmi sekiz envâ' yahut menzilin sadece yarısı kalmaktadır. Kazvî'nin 'Acâ'ibü'l-maḥlûkât'ına göre ayın yirmi sekiz menzili şu adları taşımaktadır: Şeretân, butayn, süreyyâ, deberân, hak'a, hen'a, zirâü'l-esed (ilkbahar); nesre, tarf, cebhe (nev' süresi on dört günlük olan tek yıldız), zübre, sarfe, 'avvâ', es-simâkü'l-a'zel (yaz); gafr, zübânâ, iklîl, kalbü'l-akreb, şevle, naâim, belde (sonbahar); sa'dü'z-zâbih, sa'dü bü'lâ', sa'dü's-suûd, sa'dü'l-ahbiyye, el-fer'u'l-evvel, el-fer'u's-sânî, batnû'l-hût (kış).

Envâ' bilgisi hakkında ilk eser II. (VIII.) yüzyılın ortalarında yazılmaya başlanmış ve bu tür eserlerin yazımı İslâm dünyasındaki kültürel gelişmelere bağlı olarak VII. (XIII.) yüzyıla kadar sürmüştür. IV. (X.) yüzyıldan önce kaleme alınan eserlerde envân genellikle eski Arap folkloruna yansıyan şekilleri muhafaza edilmiş, ayrıca bunlara İslâmî dönemdeki itikadî mülâhazalar, ibadet vakitlerinin tesbiti ve gündelik hayatın yeni icaplarıyla ilgili bazı bilgiler eklenmiştir. Daha sonraki devirlerde kültürel coğrafyanın gelişmesine ve tercüme hareketlerine bağlı olarak envâ' kitaplarına Süryânî, İbrânî, Fârisî, Grek ve Kıptî kültürlerine ait astronomi bilgileri ve takvim sistemleri de girmiştir. Bu şekilde gelişen envâ' literatürünün günümüz duvar takvimlerinde de izlerine rastlanan çeşitli fırtınaların esmesi, soğuk veya sıcakların başlaması, cemrelerin düşmesi, bitki örtüsündeki değişiklikler ve suların kabarması veya çekilmesi gibi tabiat hadiselerini tamamen gök cisimlerinin hareketlerine bağlamış olduğu görülmektedir. İslâm dünyasında matematik temeline dayalı astronomi ilminin zirveye doğru yükselmesiyle envâ' sistemi giderek bilim literatüründen çıkmışsa da İslâm astronomisinin en büyük şahsiyetlerinden olan Bîrûnî'nin *el-Âşârü'l-bâkıye*'sinde Araplar'ın envâ' geleneğini konu edinen bir bölümün yer alması, bu konuya duyulan ilginin ilmi gelişme-

lere rağmen yer yer devam ettiğini göstermektedir.

İbnü'n-Nedîm, envâ' bilgisi hakkında IV. (X.) yüzyıla kadar yazılmış yirmi sekiz eserin adını vermektedir (*el-Fihrist*, İndeks, s. 86, 92). Bunlardan ancak birkaç günümüze ulaşabilmiştir. Bu ilk devir telifleriyle daha sonraki dönemlere ait çoğu neşredilmiş bulunan kitapların başlıcaları şunlardır: Ebû Basîr Yahyâ b. Kâsım el-Esedî'nin (ö. 150/767) *Kitâbü'l-Yevm ve'l-leyle*'si, Müerric es-Sedûsî, Nadr b. Şümeyl, İbn Künâse ve Asma'nın *Kitâbü'l-Envâ'* adlı eserleriyle Kutrub'un *Kitâbü'l-Ezmine*'si (İbn Künâse ve Kutrub'un eserleri günümüze ulaşmıştır), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın *Kitâbü'l-Eyyâm*'ı (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî, Kahire 1956), Ebû Zeyd el-Ensârî'nin *Kitâbü'l-Maḥar*'ı (nşr. Luwîs Şeyho, Beyrut 1905, 1908), İbn Kuteybe'nin *Kitâbü'l-Envâ'*ı (Haydarâbâd 1375/1956), Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin *Kitâbü'l-Envâ'*ı (bk. *DîA*, IX, 358), İbn Âsım'ın *Kitâbü'l-Envâ'* ve'l-ezmine'si (TSMK, III. Ahmed, nr. 3508, tıpkıbasım nşr. Fuat Sezgin, Frankfurt 1985), Ebû Ali el-Merzûkî'nin *el-Ezmine ve'l-emkine*'si (I-II, Haydarâbâd 1332/1914) ve İbnü'l-Ecdâbî'nin (ö. 650/1252 [?]) *el-Ezmine ve'l-envâ'*ı (nşr. İzzet Hasan, Dimaşk 1964).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "nv'e" md.; Cevherî, eş-Şihâh, "nv'e" md.; *Kâmus Tercümesi*, "nv'e" md.; Buhârî, "Ezân", 156, "İstiskâ", 128, "Megâzi", 35; Müslim, "İmân", 125; Nesâî, "İstiskâ", 16; Kutrub, *Kitâbü'l-Ezmine*, British Museum, Or., nr. 536, vr. 3^b, 4^a; Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Kitâbü'l-Eyyâm* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire 1956, s. 27; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, VI, 30; İbn Kuteybe, *Kitâbü'l-Envâ'*, Haydarâbâd 1375/1956, s. 6-7; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), bk. İndeks; Bîrûnî, *el-Âşârü'l-bâkıye* ("anî'l-kurûnî'l-hâliye" (nşr. C. E. Sachau), Leipzig 1878 — Leipzig 1923, s. 11-12, 50-53, 62-63, 238-239, 325, 332; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, Haydarâbâd 1332, II, 60, 179-187; İbn Sîde, *el-Muḥaṣṣa*, Beyrut 1321, IX, 13-18; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Ricâlü't-Tâsî* (nşr. M. Sâdık Bahrülülûm), Kum 1381/1961, s. 333; Meydânî, *Mecma'u'l-emşâl* (Ebû'l-Fazl), III, 391; İbnü'l-Ecdâbî, *el-Ezmine ve'l-envâ'* (nşr. İzzet Hasan), Dimaşk 1964, s. 134-136, ayrıca nâşirin mukaddimesi, s. 7-20; Kazvî'nî, 'Acâ'ibü'l-maḥlûkât, Beyrut, ts., s. 46-53; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII, 228-230; İbn Âsım, *Kitâbü'l-Envâ'*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3508 — (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1985; *Tecrid Tercemesi*, II, 920-921; Süyûtî, *el-Mühiz*, II, 528-532; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bulâğu'l-ereb*, III, 228-261; C. Zeydân, *Târîh*, III, 15-17; Brockelmann, *GAL*, I, 102; *Suppl.*, I, 160; Sezgin, *GAS*, VII, 336-370; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, VIII, 423-433; Ch. Pellat, "Anwâ", *El²* (İng.), I, 523-524. MUHARREM ÇELEBİ

ENVÂR-ı SÜHEYLİ

(أنوار سهيلى)

Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin

(ö. 910/1504-1505),

Kelile ve Dimne adlı eseri

değiştirmek suretiyle yazdığı

ahlâk ve edebiyata dair Farsça kitabı

(bk. HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFİ).

ENVÂRÜ'L-ÂŞİKİN

(انوار العاشقين)

Ahmed Bîcan'ın

(ö. 870/1466'dan sonra)

Anadolu'da müslüman-Türk kimliğinin

şekillenmesinde etkili olmuş

dini-didaktik eseri.

Müellif eserin yazılış sebebini açıkladığı bölümde, ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed'e bu fânî dünyada adının hayırla anılmasına vesile olacak bir eser yazmasını tavsiye ettiğini, onun da her bölümü bir namaz vaktine işaret olmak üzere beş "megârib"e ayrılan *Meğâribü'z-zamân li ğurûbi'l-eşyâ' fi'l-'ayn ve'l-'ıyân* adlı bir eser yazdığını ve kendisinden bu eseri Türkçe'ye çevirmesini istediğini söyler. Ahmed Bîcan, muhtevasını yer yer genişletmek suretiyle nesir olarak Türkçe'ye çevirdiği ve *Envârü'l-âşikîn* adını verdiği bu eseri Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediyye* adlı manzum eserinin kaynağının *Meğâribü'z-zamân* olduğunu belirtir. Zâhir ve bâtın ilimlerine ait çeşitli konuları âyet ve hadislere, diğer kutsal kitaplara ve çeşitli eserlerden derlediği bilgilere dayanarak açıkladığını söyleyen Ahmed Bîcan daha önce yazılan kitapların çoğunlukla Arapça olduğunu, kendisinin bu eseri Türkçe hazırlamakla halkın da ondan faydalanması amacını güttüğünü anlatır. Şeyhi Hacı Bayrâm-ı Veli'nin kendisini "ahvâl-i enbiyâ" üzerine "sâhib-i sır" kıldığını söyleyerek "ahvâl-i enbiyânın zâhirine muvâfık beyan"da bulunmak için, "Makâmât-ı evliyânın bâtınına mutâbık ayân oluna" diyerek eserinde tasavvufi yorumlara da yer verdiğini belirtmektedir ki bu *Envârü'l-âşikîn*'e aynı zamanda tasavvufi bir eser hüviyeti kazandırmıştır. Müellif eseri gönlünün, gözünün ve ruhunun nuru kabul ettiği için ona *Envârü'l-âşikîn* adını verdiğini, bütün zâhir ve bâtın nurlarını bu kitapta topladığını söylemektedir.

Envârü'l-âşikîn, her biri belli bir konu etrafında gelişen beş ana babdan oluşmaktadır. Bablar fasıllara, bazı fasıllar da "meb'as" adı verilen alt bölümlere

ayrılmaktadır. Birinci babda mevcudatın nizamı, yerdeki ve gökteki varlıklar, bunların yaratılışındaki ilâhî hikmet ve sırlar anlatılmıştır. Eserin en uzun bölümü olan ikinci babda Hz. Âdem'den başlayarak hemen bütün peygamberlerden, mucizelerinden, vahiy ve vahyin sırlarından, peygamberlerin karşılaştıkları zorluklardan bahsedilmiş, her peygamberin hayatında önemli yeri olan olaylar ayrıca ele alınmıştır. Meselâ Hz. İbrâhim dolayısıyla Kâbe, Hz. Süleyman dolayısıyla Beytülmuqaddes ve Belkıs hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde en geniş yer Hz. Peygamber'in siyerine ayrılmıştır. Burada Resûl-i Ekrem'in hayatından, mi'rac ve diğer mucizelerinden, örnek ahlâkından, vefatından, kızı Hz. Fâtıma ile torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den, ayrıca dört halifeden etraflıca söz edilmiştir. Müstakil bir kısım enbiyâ hüviyeti gösteren bu bölüm oldukça ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır. Üçüncü babda Cebrâil, Mikâil, İsrafil, Azrafil, Kirâmen Kâtibin ve diğer melekler, bunların vazifeleri, ruhlar, ruhların makamları ve görünmeyen varlıklar anlatılmıştır. Dördüncü bab kıyamet günü hakkında verilen bilgilerle başlamaktadır. Bu babda itikadî ve amelî hükümler, namaz, oruç, zekât, hac gibi çeşitli ibadetler, ilim ve cehalet, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker, cihad, mübarek gün ve geceler, İslâm'ın şartları, sabır, sadaka vermenin fazileti, dua, zikir, tesbih, tövbe ve istiğfar gibi konular üzerinde durulmuştur. Eserin beşinci babında cennet, a'râf, Allah'ın görülmesi, cennet nimetleri ve cennet ehlinin durumu, şehidlerin cennetteki mer-

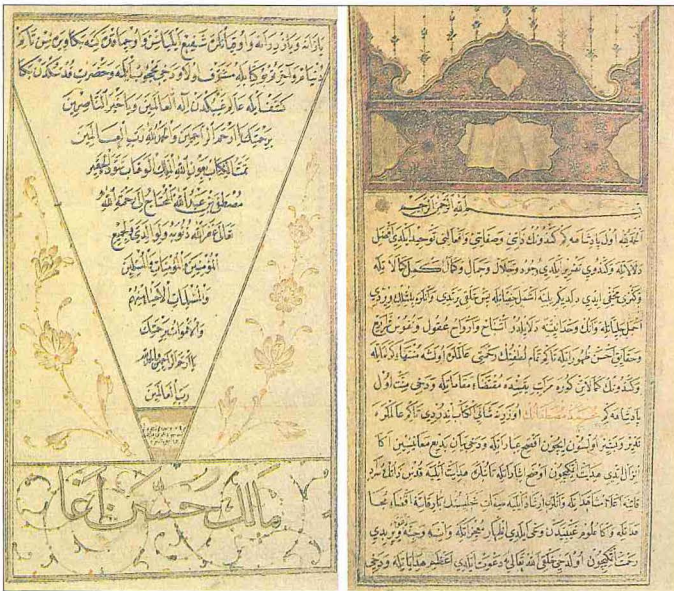
tebeleri, cehennem ve günahkârların hali gibi konular ele alınmıştır. "Hâtîme" başlığını taşıyan bölümde 850'de (1446) Gelibolu'da yazmaya başladığı eserini 855 Muharreminde (Şubat 1451) tamamladığını söyleyen yazar, gerek bu kitabın gerekse kardeşinin Muhammediyye'sinin önemli eserler olduğunu belirttikten sonra mensur bir münâcâtla kitabını bitirmektedir.

İhtiva ettiği dinî bilgiler bakımından güvenilir bir eser kabul edilen *Envârü'l-âşıkîn*, kaynakları arasında İncil ve Tevrat gibi muharref kitapların bulunması, faydalanılan tefsirlerdeki bazı bilgilerin kontrolsüz kullanılması sebebiyle yer yer İsrâiliyat kabilinden bilgileri de ihtiva etmektedir. Nitekim müellif faydalandığını belirttiği Ferrâ el-Begavî, İbn Kesîr, İbn Abbas, Vâkıdî gibi rivayet tefsirlerinden yaptığı nakillerde bu tür zayıf rivayetleriyle tanınan Kâ'b el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih gibi râvilerden de aktarmalarda bulunmuştur. Bazı âyetlerin tasavvufî tefsir metoduyla yorumlanmış olması da tartışmaya açık bir husustur. Kitapta yer alan hadislerle gelince, günümüzde gelişen mevzû hadisleri tanıma konusundaki çalışmalar o devirde henüz yeterli olmadığından, hatta devrin genel anlayışı gereği belli bir müsamaha gösterildiğinden bazı mevzû hadislerin zikredilip yorumlanmasını tabii karşılamak gerekir. Dünyanın yaratılışı, balık ve öküzün üzerinde duruşu gibi skolastik bilgilerle Kafdağı, anka kuşu gibi konularda verilen mâlumatın devrin coğrafya, astronomi ve astroloji bilgilerinin tekrarından ibaret olduğu da belirtilmelidir. Bazı varlıkların tasviriyile

mesafelerin anlatılmasında görülen mübalağalı ifadeler günümüzde garip karşılaşılsa bile o devir için normal sayılır. Bütün bunlara rağmen Ahmed Bican'ın eserini devrinin muteber kaynaklarından faydalanarak hazırladığını söylemek mümkündür.

Envârü'l-âşıkîn'in, yüzyıllarca geniş halk kitleleri tarafından okunan *Ahmediyye* ve *Muhammediyye* gibi dinî-didaktik eserler içinde önemli bir yeri vardır. Kitabın Balkanlar, Anadolu ve daha sonra Kazan'da basıldığı göz önüne alınırsa Türk dünyasının İslâm dini ve kültürü hakkındaki başlıca kaynaklarından biri olduğu söylenebilir. Ahmed Bican diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de edebî olmaktan çok öğretici bir yol takip etmiştir. Maksudı, "hakikat ve şeriatın inceliklerini" bir araya toplayarak okuyucularının dünya ve âhiret sadetine ulaşmalarını sağlamaktır. Günümüzde de anlaşılabilir nitelikte oldukça sade ve açık, yer yer secilerle zenginleştirilmiş, kısa ve tercümeden kaynaklanan, konuşma diline yakın olma düşüncesinin de etkili olduğu devrik cümlelerden kurulu bir anlatımı olan *Envârü'l-âşıkîn*'in Türk nesir tarihinde önemli bir yeri vardır. Yazma ve basma nüshalarının genellikle hareketli olması esere, XV. yüzyıl Türkçe'sinin fonetik özelliklerinin tesbiti bakımından ayrı bir değer kazandırmaktadır.

Yazıldığı tarihten XX. yüzyılın başlarına kadar müslüman Türk halkı *Envârü'l-âşıkîn*'i büyük bir heyecanla okumuş ve *Muhammediyye* ile birlikte bu iki eser, hemen her Türk ailesinin evindeki dinî kitaplar arasında önemli bir yer tutmuştur. Bunun sonucu olarak *Envârü'l-âşıkîn*'in yüzlerce yazma nüshası meydana gelmiştir. Bunların başlıcaları Süleymaniye (Hacı Mahmud Efendi, nr. 1619; Pertev Paşa, nr. 229; Nuri Arla-sez, nr. 35; Fâtih, nr. 4195; Hasib Efendi, nr. 211; Hüseyin Paşa, nr. 137; Tırnovalı, nr. 847; Yazma Bağışlar, nr. 2033), İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 187, 6299) ve Topkapı Sarayı Müzesi (bk. Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 45-46) kütüphaneleriyle yurt dışındaki çeşitli kütüphanelerde. Bunlar arasında Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan (Hasib Efendi, nr. 211) ve Hattat Mustafa b. Abdullah tarafından 859'da (1455) nesih hattıyla istinsah edilen nüsha en erken tarihi taşıdığı gibi aynı zamanda mevcut yazmaların da en iyilerinden biridir. Kitap İstanbul (1261), Kazan (1278) ve Bulak'ta (1300) defalarca basılmıştır (bk. Özege, *Katalog*, I, 352-

Ahmed
Bican'ın
Envârü'l-âşıkîn adlı
eserinin
ilk ve son
sayfaları
(Süleymaniye Ktp.,
Hasib Efendi,
nr. 211)

353). Bu baskılardan bazıları hareketli olup Kazan baskısı resimlidir. Eserin ayrıca tarih ve yer gösterilmeden yapılan birçok baskısı mevcuttur.

Envârü'l-âşikîn, Batı dillerine en erken tercüme edilip basılan Türkçe kitaplarından biridir. Erdel Hükümdarı Gábor Bethlen'in tercümanı ve kâtibi Janos Hazi tarafından 1624 yılında Macarca'ya tercüme edilmiş, bu tercüme iki yıl sonra Macaristan'ın kuzeyinde bulunan Kassa (günümüzde Kosica) şehrinde basılmıştır. Bu baskının eksik bir nüshasıyla tam bir nüshasından yapılmış mikrofilmli Macaristan Millî Kütüphanesi (Országos Széchényi Könyvtar) eski basmalar koleksiyonunda bulunmaktadır (RMK, nr. 1556; MF., nr. 2/3834).

Eserin, bazıları sadeleştirilerek yapılmış Latin harfleriyle de birçok baskısı vardır (Halil Bedi Fırat, İzmir 1970; Ahmet Kahraman, İstanbul 1973; Arslan ve Melek Tekin, İstanbul 1983). Ahmet Kahraman'ın hazırladığı baskı, âyet ve hadislerle kitapta yer alan bazı dinî bilgiler hakkında tamamlayıcı ve açıklayıcı mahiyette ilâveler ihtiva ettiği için daha çok istifade edilebilir niteliktedir.

BİBLİYOGRAFYA:

Ahmed Bican, *Envârü'l-âşikîn*, Süleymaniye Ktp., Hasib Efendi, nr. 211; a.e.: *Âşıkların Nurları* (haz. Ahmet Kahraman), İstanbul 1973, I, 13-23; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 19; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 45-46; Özege, *Katalog*, I, 352-353; *Büyük Türk Klasikleri*, II, 264-266; Gabor Agoston, "16.-17. Asırlarda Macaristan'da Tasavvuf ve Mevlevîlik", *I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, Konya 1988, s. 230; TA, I, 250-251; "Ahmed Bican", *İA*, I, 181; Âmil Çelebioğlu — Kemal Eraslan, "Yazıcıoğlu", a.e., XIII, 367; TDEA, III, 51-52.

MUSTAFA UZUN

ENVÂRÜ'L-BURÛK

(bk. el-FURÛK).

ENVÂRÜ'T-TENZİL ve ESRÂRÜ'T-TE'VİL

(Anvar-ı tanzil ve asrar-ı tevîl)

Beyzâvî'nin
(ö. 685/1286)
Kur'an tefsiri.

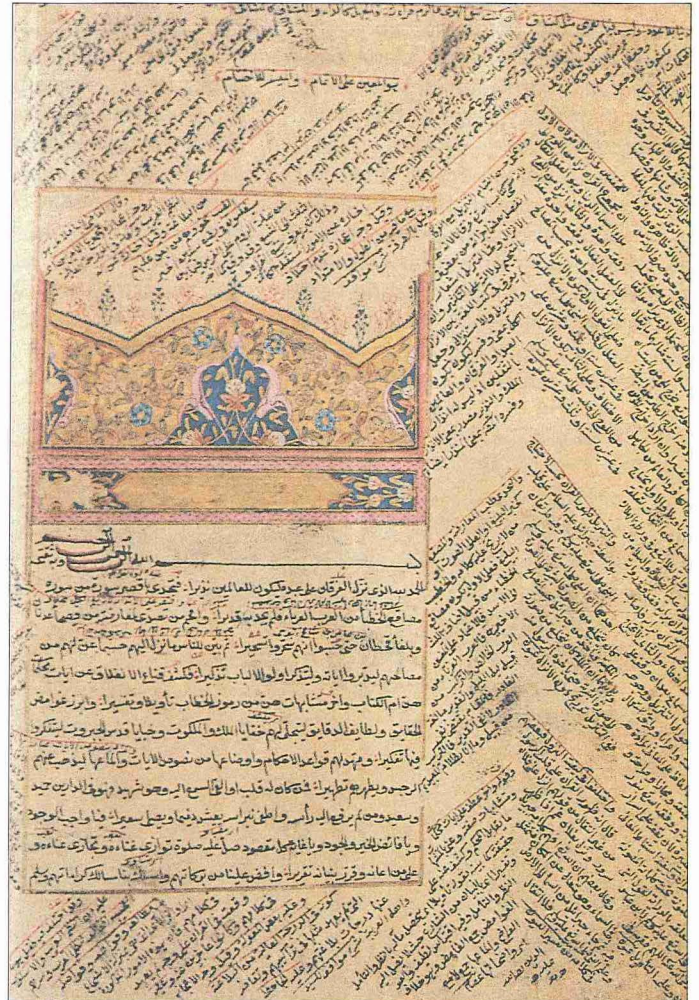
Eserin girişinde belirttiğine göre Beyzâvî tefsir konusunda sahâbenin büyüklüğüne, tâbîn âlimlerine, onların dışında kalan selef-i sâlihine ait görüşlerin özünü ihtiva eden ve muteber kurrâdan nakledilen şâz kıraatler de dahil olmak üzere bütün kıraat vecihlerine, ayrıca belâgat inceliklerine yer veren bir tefsir yaz-

mayı arzu etmiş, ancak böylesine zor bir işin kendi bilgi seviyesini aştığını düşünerek bundan vazgeçmişti. Nihayet ilmî birikiminin yeterli seviyeye ulaştığı yaşlılık döneminde bir istihâre yaptıktan sonra tasarladığı eseri yazmaya karar verdi. Kâtib Çelebi, onun bu kararında şeyhi Muhammed b. Muhammed el-Kühtâî'nin (el-Kühcânî) etkili olduğunu nakleder (*Keşfü'z-ẓunûn*, I, 187).

Envârü't-tenzîl'in başlıca kaynakları arasında Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ı, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ve Fahrreddin er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-gayb*'ı yer alır. Beyzâvî, kelimelerin isticakı ile taşıdıkları değişik mânâların tesbitinde *el-Müfredât*'tan; fıkıh, kelâm, mantık, felsefe ve tabiat ilimlerinde *Mefâtîhu'l-gayb*'dan; Kur'an'ın i'câz vecihleri, lafız ve terkiplerin edebî tahlili, lugat ve belâgat kaideleri, sûrelerin faziletlerine ilişkin rivayetler ve Mu'tezile'nin görüşleri gibi konularda da *el-Keşşâf*'tan faydalanmıştır. Bunlar arasında *el-Keşşâf*'tan fazlaca iktibaslar yapıldığından *Envâ-*

rü't-tenzîl bazı âlimlerce onun bir özeti olarak kabul edilmiştir.

Orta hacimde özlü bir tefsir olan *Envârü't-tenzîl*'de rivâyet ve dirâyet metotları birlikte kullanılmıştır. Âyetler tefsir edilirken diğer âyetlere, hadisler, sahâbe sözlerine ve tâbîn görüşlerine başvurulmuş, bunların zayıf olanlarına "kile" veya "ruviye" ifadesiyle işaret edilmiştir. Bu arada İsrâiliyat türünden bazı rivayetlere de yer verilmiştir. Eserde geçmiş önemli müfessirlerin görüşleri özletildikten sonra bazan bunlara Arap şiriyle istihâdda bulunularak, ayrıca dil kaidelerine ve aklî istidlâllere dayanarak ortaya konan yeni görüşler ilâve edilmek suretiyle dirâyet metodu uygulanmıştır ki müellifin tefsir ilmindeki gücünü gösteren asıl bölümler bunlardır. İtikadî konulara ilişkin âyetler tefsir edilirken özellikle Mu'tezile ile Ehl-i sünnet arasındaki ihtilâflara temas edilmiş ve genellikle Ehl-i sünnet'in görüşleri isabetli bulunmuştur. Ölümünden sonra dirilişin imkânını ispat eden âyetin tefsiri

Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl'in ilk sayfası

(Süleymaniye Ktp.,
Esad
Efendi,
nr. 38)